Till tolkningen av personnamnen på Gnistastenen (U 972 †)

Av Henrik Williams

I en vikingatida runstensinskrift i Uppsalatrakten återfinns bland annat runföljden **trofast**, av sammanhanget att döma uppenbarligen ett personnamn. Men man får leta förgäves i registret till Upplands runinskrifter efter uppslagsordet *Trōfast(r)*. Elias Wessén, som har utgivit den aktuella inskriften, har nämligen inte kunnat anse sig lita på uppgifterna om den försvunna runstenens text och vad skriftbilden synes ge vid handen.

Denna uppsats syftar till att diskutera inskriftens problematiska personnamn och att kort granska Elias Wesséns tolkningsresonemang. Uppgifterna i det följande bygger där inte annat sägs på hans artikel i Upplands runinskrifter (4 s. 115 ff.).

Runföljden **trofast** är känd från stenen U 972 † vid Gnista (Fyrislund), nära dagens motorvägsrondell vid utfarten från Uppsala till E 4:an mot Stockholm. Runstenen hittades vid sekelskiftet mellan 1600- och 1700-talen »liggande wid en gammal fyrkantig stenlagd Ättegraf», enligt uppgift av Johan Peringskiöld, vars träsnitt utgör enda källan till monumentets inskrift. Den kompetente runologen Olof Celsius besökte också platsen men ansåg då att runorna var alldeles utplånade. Sedan dess är runstenen försvunnen.

Enligt Peringskiölds träsnitt (B 390) löd inskriften på följande sätt (fig. 1):

i̗nk i̗uar uaþ trofast · uk usrik × litu × rita × stain × at · trk-k-a kuþan · sturbiurn ×

Elias Wessén har givit följande transkription och översättning:

... *letu retta stœin at ... goðan. Styrbiorn* (?).

... läto resa stenen efter ... gode. Styrbjörn (?).

Wessén har som synes avstått från att tolka något av de personnamn som inleder inskriften och förser det avslutande namnet med ett frågetecken, trots att det verkar klart nog. Peringskiöld däremot tvekade inte i sin tolkning av inskriften: »Ingwar och Trofast samt Husrik låto skriva på Steen åt then goda Hielten Styrbjörn.» Det första namnet lämnas utan kommentar av Wessén, trots att det onekligen verkar vara ett något irreguljärt skrivet *Ingvarr* (eller möjligen

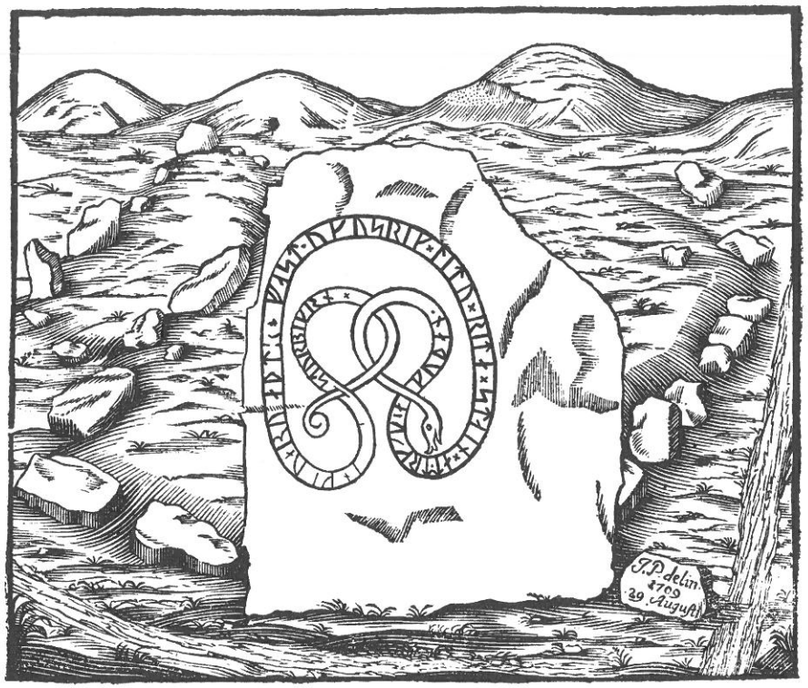

Fig. 1. Gnistastenen (U 972 †) enligt Johan Peringskiölds träsnitt i Bautil (B 390).

ett *Ingivarðr*, jfr DGP 1 sp. 639, med utvecklingen /rðr/ > /r:/). De två övriga namnen avfärdar Wessén med en kort kommentar: »Några mansnamn Trofast och Husrik finnas icke kända från äldre tid; de äro konstruktioner av Peringskiöld.» Johan Liljegren lämnar senare tolkningsförslaget »Ingwar och Göt(?)-fast och Usrik läto rita sten efter den bland kämpar gode Styrbjörn.»

Wesséns styvmoderliga behandling av U 972 † beror naturligtvis på källäget. Ett enda träsnitt baserat på en teckning av den inte alltid fullt pålitlige Peringskiöld är förvisso ingalunda en ideal dokumentation av runstenen ifråga. »Den har utan tvivel varit mycket svårläst», menar Wessén och påpekar att Celsius knappt 20 år senare inte gjort någon läsning alls.

Ifråga om historiska källor får man dock följa det recept som har tillskrivits Kajsa Warg: »Man tager hvad man hafver» och nöja sig med det som faktiskt finns belagt. Tolkningen av U 972 † är förvisso komplicerad och bemängd med frågetecken, men detta påverkar bara tolkningens styrka och inskriftens beviskraft, inte runologens skyldighet att göra sitt bästa.

De senvikingatida minnesinskrifterna är som bekant ytterst formelbundna. De följer med ytterst få undantag mönstret: X lät rista sten efter Y, sin släkting.

Subjektet kan naturligtvis vara pluralt och den som har dött kvalificeras ofta genom något berömmande epitet, exempelvis *dræng gōðan*. Det kan enligt min mening knappast råda något tvivel om att Gnistastenens text måste tolkas enligt den förväntade formeln och att innehållet kan uppfattas som: X och Y och Z lät resa sten efter den gode »drängen» Styrbjörn.

Såsom det framgår av träsnittet står runföljden **sturbiurn** för sig själv, i rundjurets svans, och med motsatt läsriktning jämfört med inskriftens början. Att texten skulle ha avslutats: ... *at dræng gōðan Styrbiorn* är knappast att vänta, eftersom bestämningarna borde ha följt huvudordet. Man får utgå ifrån att den föga framstående ristaren av U 972 † här har glömt att nämna Styrbjörn på sin rätta plats och därför tillfogar namnet efteråt. Sådana rättelser är inte alldeles ovanliga (se Meijer 1992 passim, särskilt s. 51). Texten kan antingen uppfattas som ... *at dræng gōðan, Styrbiorn* eller som att **sturbiurn** är en rättelse, avsedd att infogas på den korrekta platsen i meningen: ... *at Styrbiorn, dræng gōðan*.

Att Peringskiölds tolkningsförslag *Husrik* avvisas av Wessén är knappast ägnat att förvåna. Johan Liljegrens »tolkning» är egentligen inget riktigt förslag utan bör uppfattas som liktydigt med ett »fetstilsbelägg», återgivande ett otolkat namn.

Runföljden **usrik** kan uppfattas på flera sätt, antingen med Wessén som en felläsning (-ristning?) eller efter Peringskiöld som **Hūsrīkʀ* med antaget *h*-bortfall. Namnleden *Hūs-* är dock inte nordisk; belägget **husbiorn** i U 614 får tolkas på annat sätt eller som att namnleden *Hūs-* här har lånats från fornengelskan (se Williams 1994 s. 14 f. med noter). Den senare förklaringen kan naturligtvis gälla även för **usrik** i U 972 †, som då verkligen skulle representera ett **Hūsrīkʀ*.

En sista möjlighet är att **usrik** skall tolkas som *Āsrīkʀ* (Williams 1994 s. 14 n. 11). I det citerade arbetet har jag diskuterat om namnleden *Ās-* kan uppvisa betecknat *u*-omljud som första element i tvåledade namn, där det senare elementet inte kan verka labialiserande. Detta verkar inte vara fallet. Mera sannolikt är däremot att **usrik** representerar formen *Ōsrīkʀ*, vilken troligen uppstått i analogi med namn där förleden labialiserats. Oavsett hur runföljden **usrik** skall tolkas, är det uppenbart att här saknas ett nominativ-*ʀ*, vilket är en iakttagelse som påverkar behandlingen av det återstående namnet, **trofast**.

Wesséns påpekande att något mansnamn *Trofast* inte står att uppvisa äger förvisso sin riktighet. Det hypotetiska namnet går dock utan svårighet att ansluta till nordiskt språkskick. Enligt Söderwalls ordbok har vi adjektivet fsv. *trofaster* 'trofast, trogen', 'trovärdig, tillförlitlig'. Till detta ord har substantivet fsv. *trofasthet* och adverbet fsv. *trofastlika* bildats. I Fritzners fornisländska ordbok och supplementet därtill finner man formen *trúfastr* med betydelsen 'pålitlig, trofast' – det är belagt bland annat i uttrycket *tryggr ok trúfastr* – och 'fast i tron'. Bildningar härur utgör *trúfastliga* 'med fast tro', *trúfesti* 'fasthet i tron', *jafntrúfastr* 'lika trofast' samt *útrúfastr* 'vantrogen'.

För betydelsen 'pålitlig, trofast' hos *trúfastr* ger Fritzner (3 s. 724) som enda källa den engelske kungen Æthelstans binamn: *Aðalsteinn hinn trúfasti*. Av Egil Skallagrimssons saga framgår dock att kungens trofasthet snarare var av religiöst slag och att även här betydelsen 'fast i tron' föreligger: *Aðalsteinn konungr var vel kristinn. Hann var kallaðr Aðalsteinn hinn trufasti* (Egil s. 156).

Ett personnamn bildat efter adjektivet runsv. *trōfastr* är uppenbarligen av binamnskaraktär, här använt absolut. Namnbildningen har sin semantiska parallell i de runsvenska mansnamnen *Tryggvi*, *Tryggʀ* 'den trogne', 'den trygge' (jfr Janzén 1947 s. 53). Dock bör man efter utredningen i de närmast föregående styckena också kunna tänka sig att namnbildningen *Trōfast(r)* utgår ifrån den mer kristna betydelsen av ordet. I de två fall ordet *trō* är belagt i runsvenskan sker det i en religiös kontext: *Gōðr þegn Guðs trō gōða hafði* (Sm 37) respektive ... *kristinn mann, sā hafði gōða trō til Guðs* (Vg 55).

Att ett nominativ-ʀ (*-r*) saknas i **trofast** är känt från annat håll i runmaterialet (se t.ex. Salberger 1978 s. 103 f.) och synes också vara belagt i Gnistastenens **usrik**. Det finns naturligtvis också en möjlighet att *Trofast* är ett kvinnonamn, men det verkar mindre sannolikt eftersom runsvenska kvinnor ytterst sällan eller aldrig bär namn av binamnskaraktär (Quak 1978 s. 22 f.).

Sammanfattningsvis kan sägas att inskriften på Gnistastenen med Peringskiöld låter sig tolkas och översättas på följande sätt:

Ingvarr auk Trōfastr auk Hūsrīkʀ/Ōsrīkʀ (?) *lētu rētta stæin at dræng gōðan, Styrbiorn.*

Ingvar och Trofast och Husrik/Osrik (?) lät resa sten efter den gode »drängen» Styrbjörn.

Hur runföljderna **i̱nki̱uar**, **uaþ** och **trk-k-a** egentligen skall uppfattas är naturligvis osäkert. Slarvig läsning eller osäker läsning på grund av stenens slitna karaktär är två alternativ. Klumpiga skrivningar av ristaren är ytterligare en möjlighet. Elias Wesséns skepsis mot Peringskiölds återgivande av inskriften är utan tvivel befogad, men det går heller inte att komma ifrån att den går att tolka utan större svårigheter och att personnamnen, med undantag för det som döljer sig bakom **usrik**, inte är svårförenliga med den kända nordiska namnskatten. Namnet *Trōfast(r)* kan utgöra ett intressant tillskott därtill.

Litteratur

B = Illustration i Bautil.

Bautil, det är: Alle svea ok götha rikens runstenar ... Med några anmärkningar utg. af Johan Göransson. 1750. Stockholm.

Egil = Egils saga Skallagrímssonar ... Udg. for Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved Finnur Jónsson. 1886–88. København.

Fritzner = Fritzner, Johan, Ordbog over det gamle norske Sprog 1–3. Nytt uforandret opptryck av 2. utg. (1883–1896). 1954. Oslo. 4. Rettelser och tillegg ved Finn Hødnebø. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.

Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: Personnamn. Utg. av Assar Janzén. Stockholm–Oslo–København. (Nordisk kultur 7.)

Meijer, Jan, 1992: Planning in runic inscriptions. I: Blandade runstudier 1. Uppsala. (Runrön 6.)

Quak, Arend, 1978: Om några runsvenska personnamn. I: NoB 66.

Salberger, Evert, 1978: Runsvenska namnstudier. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New Series 13.)

Sm = Artikel i Smålands runinskrifter.

Smålands runinskrifter. Granskade och tolkade av Ragnar Kinander. 1935–61. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 4.)

Söderwall = Söderwall, Knut Fredrik, Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. 27.)

U = Artikel i Upplands runinskrifter.

Upplands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén & Sven B. F. Jansson 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.)

Vg = Artikel i Västergötlands runinskrifter.

Williams, Henrik, 1994: Runsvenska namnproblem 2. Det runsvenska mansnamnet *Øysl* (?) och det fornsvenska *Asle*. I: SAS 12.

Västergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Hugo Jungner & Elisabeth Svärdström. 1940–70. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.)

Summary

An interpretation of the personal names on the Gnista runestone (U 972 †)

By Henrik Williams

The now lost runestone U 972 † is known only from a xylographic print by Johan Peringskiöld (B 390), according to which the inscription was:

i̱nki̱uar uaþ trofast · uk usrik × litu × rita × stain × at · trk-k-a kuþan · sturbiurn ×

This article discusses the personal names in the inscription and puts forward an interpretation and a translation in line with Peringskiöld's suggestion:

Ingvarr auk Trōfastr auk Hūsrīkʀ/Ōsrīkʀ (?) *lētu rētta stæin at dræng gōðan, Styrbiorn.*

Ingvarr and Trōfastr and Hūsrīkʀ/Ōsrīkʀ (?) had the stone erected in memory of the good *drengr*, Styrbiorn.

The name *Trōfastr* 'the faithful' is discussed and found to fit in well with the Scandinavian onomasticon.

Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala
Serie B. Meddelanden 11

Från götarna till Noreens kor

Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996

With English summaries

Uppsala 1996